

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISIDOR TODORAN”**

**FĂGĂDUIȚĂ ȘI ÎMPLINIRE
(PERIOADA PATRIARHALĂ)**

**– TEZĂ DE DOCTORAT –
REZUMAT**

**COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:
Pr. Prof. Univ. Dr. IOAN CHIRILĂ**

**DOCTORAND:
Pr. POP EMANUEL**

**CLUJ - NAPOCA
2020**

CUPRINS

Introducere.....	3
1. Preliminarii	17
1.1. Făgăduință și legământ – perspective terminologice și semantice	18
1.1.1. Făgăduința – raportări specifice în religiile Cărții.....	31
1.1.2. Legământului omului cu Dumnezeu – perspective biblice.....	33
1.1.3. Legământul și legea în relațiile interumane	34
1.2. Legământul lui Iahwe cu Israel. Raportul dintre alianță și lege.....	36
1.2.1. În Vechiul Testament.....	36
1.2.2. În Noul Testament	40
1.3. Raportul dintre Făgăduință și Lege conturat de Sfântul Apostol Pavel.....	43
1.3.1. Epistola către Galateni	44
1.3.2. Epistola către Romani.....	49
2. Legământ și făgăduință în Pentateuh.....	53
2.1. Făgăduințele dumnezeiești – expunere generală.....	53
2.1.1. Făgăduința lui Dumnezeu adresată omului căzut în păcat (Fac 3,15).....	59
2.1.2. Făgăduința lui Dumnezeu față de Noe și legământul noahitic.....	67
2.2. Făgăduințele lui Dumnezeu față de poporul ales în Pentateuh	75
2.2.1. Legământul lui Dumnezeu cu patriarhul Avraam	89
2.2.2. Făgăduințe lui Dumnezeu manifestate față de ceilalți doi patriarhii: Isaac și Iacob.....	131
2.2.3. Semnele fidelității lui Dumnezeu, manifestate față de Iosif în Egipt	152
2.2.4. Exodul: experiența concretă a fidelității lui Dumnezeu față de poporul Său.....	160
2.2.5. Făgăduințele lui Dumnezeu față de poporul ales aflat pământul promis.....	162
3. Teologia promisiunii și a împlinirii.....	167
3.1. Promisiunea și împlinirea ei – o perspectivă teologică.....	167
3.2. Peregrinând prin deșert spre Patria promisă	171
3.3. Avraam cel binecuvântat devine izvor de binecuvântare pentru popoare (Fac 12,3).....	174
3.4. Împlinire și nădejde în făgăduințele dumnezeiești.....	183
3.5. Patriarhul Avraam și perspectiva mesianică a făgăduințelor primite.....	186
Concluzii.....	196
Bibliografia.....	199

Cuvinte-cheie: patriarhi, făgăduință, împlinire, legământ, popor ales, Avraam, exodul egiptean, Canaan, patria, alianță

Făgăduințele sau promisiunile divine constituie unul dintre elementele centrale ale cărții Facerii și a Sfintei Scripturi. Acest element este prezent spațiul biblic încă de la crearea lumii, moment în care Dumnezeu le acordă prima făgăduință protopărinților, spunând: „Creșteți și vă înmulțiți, umpleți pământul și-l supuneți” (Fac 1,28). Există un paralelism clar între această primă făgăduință pe care Domnul Dumnezeu o face protopărinților noștri și făgăduința pe care Domnul le-o face cunoscută: lui Avraam, lui Isaac și lui Iacob și anume că „Seminția ta – *lor* – va fi ca nisipul mării și ca stelele cerului” (Fac 13,16). O făgăduință pe care o să o vedem reiterată în multe rânduri în rândul patriarhilor.

Invitația divină din Fac 1,28 spre prosperitate, fertilitate și universalitate poate fi considerată ca un plan al lui Dumnezeu cu poporul Său încă de la început; plan care se va realiza progresiv cu Avraam și urmașii lui până la sfârșitul veacurilor. La început toate au fost „bune foarte” (Fac 1,31) însă a intrat păcatul în lume prin neascultare și binele și-a cunoscut chipul antinomic, răul; pământul a devenit neroditor, nașterea dureroasă, dragostea pasională, prima pereche de frați este remarcată prin fratricidul lui Cain, iar Lameh proclamă principiul răzbunării care este principiul răului multiplicat. Dumnezeu intervine în istorie alegând un om al istoriei, pe Avraam, prin care această luptă dintre bine și rău, deși va continua, totuși va cunoaște biruința binelui, iar prin voia lui Dumnezeu inclusiv răul se pune în slujba binelui.

Încă din primele pagini ale Sfintei Scripturi, Dumnezeu promite, iar promisiunea Lui este fermă, veșnică și cu rezultate concrete în timpul pe care l-a pus El spre trecerea lumii și a omului. Dumnezeu promite și împlinește promisiunile în formă absolută; unele făgăduințe au fost împlinite, altele se vor împlini în Eshaton. În orice situație va fi omul, Dumnezeu îl vrea ca partener de dialog pentru a fi părtaș fericirii veșnice. Revelarea lui Dumnezeu în Vechiul Testament conturează dimensiunea milei, pe care o pune în evidență mai ales Noul Testament, și pe cea paternă – de Tată, care ascultă și înțelege, care promite și împlinește promisiuni, care devine efectiv prieten, lucru inacceptabil pentru orice altă religie monoteistă unde transcendența nu se amestecă cu imanența.

De fiecare dată când Avraam se găsește într-o situație ciudată, intervenția lui Dumnezeu este mai degrabă una discretă. Observăm acest lucru în promisiunea fiului mult dorit, făgăduință care descrie universalismul actului de mântuire (Fac 12, 1-3). Făgăduințele sunt legate unele de altele și sunt unite între ele de o singură mare făgăduință făcută de Unicul Dumnezeu, Cel al familiei din trecutul ancestral al patriarhilor, care garantează continuitatea

vieții și prosperitatea poporului. Acest Dumnezeu este în directă legătură cu tot ceea ce pământul înseamnă. Pământul este limanul vieții; din pământ ne naștem, în el creștem și din roadele lui ne alimentăm. Același pământ ne primește după moarte trupul și îl găzduiește pe acesta până la a doua venire a Mântuitorului nostru Iisus Hristos. Dumnezeu nu se identifică cu pământul, însă se revelează prin intermediul lui, de aceea ne binecuvântează și ne oferă sprijinul Lui.

Conform izvorului elohistic patriarhii sunt cunoscătorii planului lui Dumnezeu. Planul lui Dumnezeu este revelat lor. Experiența de acum este un amestec de trecut, prezent și viitor. Trebuie precizat că orice s-ar întâmpla, promisiunea face parte din planul lui Dumnezeu și că planul lui Dumnezeu va fi revelat oamenilor în diverse moduri. Existând din veci, acest plan al lui Dumnezeu este premisa existenței unei făgăduințe deschise mereu spre om. În orice situație ne-am afla, omenirea se află în centralitatea planului lui Dumnezeu.

Textul promisiunii din Fac 22,18 este în prima parte concentrat în jurul unei formule standard: „că în tine se vor binecuvânta toate națiunile pământului”. În a doua parte este concentrat pe o similitudine, o corelare cu Fac 26,5: „deoarece a ascultat de porunca mea”; aceasta fiind o obligație majoră, aceea de a împlini cuvântul lui Dumnezeu pentru ca promisiunea să se poată realiza.

Berit-ul sau *legământul* va fi menținut în Israelul lărgit – care înseamnă întreaga lume și cosmosul întreg – deoarece Dumnezeu nu abandonează creația și nu lasă pradă uitării cele făgăduite. Binecuvântarea lui Dumnezeu are două efecte majore: transformarea lui Israel într-un popor mare și oferirea unui nume mare. Aceste două teme se află în interdependență evocând legătura care există între narațiunea despre patriarhi și narațiunea despre Israel ca și popor. Binecuvântarea promisă lui Avraam are două efecte descrise de receptorii ei: a. asupra lui Avraam însuși ca și persoană; b. asupra Israelului ca și popor (mare națiune, mare nume) și a tuturor celorlalte persoane care vor intra în legătură cu el și cu urmașii lui. Fiecare va primi binecuvântarea lui Dumnezeu în funcție de atitudinea pe care o va avea față de Avraam, alesul lui Dumnezeu, iar binecuvântarea va avea și un aspect progresiv în sensul că va genera alte binecuvântări pentru cei care le vor primi. Cel care aduce cinste lui Avraam, va aduce adorare lui Dumnezeu.

Faptul minunat în cazul făgăduințelor divine este dat de crearea unei imagini a lui Dumnezeu ca fiind bun la superlativ. Cuvântul nu poate sublinia măreția minunată a bunății lui Dumnezeu izvorâtă din acest fapt al făgăduințelor. Făgăduințele divine conțin toate atributele lui Dumnezeu, deoarece fără ele nimic nu s-ar realiza din ceea ce s-a realizat și nimic nu s-ar împlini din ceea ce s-a împlinit; de aceea Sfântul Ioan Evanghelistul zice că: „Toate

prin El s-au făcut și fără de El nimic nu s-a făcut din ceea ce s-a făcut” (In 1,3) căci „Legea prin Moise s-a dat iar harul și adevărul au venit prin Iisus Hristos” (In 1,17). Acesta este mesajul Vechiului Testament: Noul Testament este cadrul în care se împlinesc făgăduințele Vechiului Testament acestea fiind orientate spre eshatologie, în Hristos și prin Hristos, care va fi totul în toate. Cei patru evangheliști (Matei, Marcu, Luca și Ioan) argumentează în evangheliile lor că Iisus din Nazaret este Mesia. El este promisiul lui Dumnezeu către poporul Său; popor care l-a așteptat din generație în generație, din neam în neam, făcând ca acest mesaj să străbată, asemeni unui fir roșu, toate cărțile Vechiului Testament.

Acolo unde Adam și Israel s-au poticnit, Mesia a împlinit, fiind credincios lui Dumnezeu întru toate. Acest lucru îl face pe Sfântul Apostol Pavel să exclame că „Dumnezeu L-a preînălțat și i-a dăruit Lui nume care este mai presus de orice nume” (Filip 2,7). Hristos-Mesia este fiul lui Avraam pe care Dumnezeu îl cere ca și jertfă, Profetul promis de Moise, Regele prefigurat de David și Fiul divin promis de Isaia și Daniel, Cel care îl întâmpină și îl biruie pe diavol în pustiul Carantaniei (Mt 4,4) cu puterea lui Dumnezeu. De fapt, Iisus Hristos este Cuvântul adevărat al lui Dumnezeu făcut trup (In 1,1-14). În felul acesta, după înălțarea lui Hristos la ceruri, Faptele Apostolilor arată felul în care se continuă actualizarea prezenței Sale în lume, prin Biserică, până la sfârșitul veacurilor. Faptele arată cum se împlinesc ultima mare făgăduință făcută în Vechiul Testament (Ioil 2,28) cu privire la Pogorârea Duhului Sfânt.

Observăm cum făgăduințele făcute în Vechiul Testament se împlinesc rând pe rând în FAp 15,13-18, iar acest model este vizibil în întreg Noul Testament: Iisus este noul Adam (1Cor 15,45-47); Iisus este Singurul drept (1Ptr 3,18); Iisus este mai mare decât Moise (In 1,17; Evr 3,1-6) și mai mare decât David (Mt 22,41-45), iar Avraam se va bucura în ziua aceea când îl va vedea (In 8,56-58). Așadar, în Noul Testament, făgăduințele făcute în paginile Vechiului Testament sunt făgăduințele împlinite în Iisus Hristos. Vechiul Testament a oferit făgăduințele cu privire la Hristos, iar în Noul Testament sunt împlinite toate. Cu alte cuvinte, cinstim întreaga Sfântă Scriptură pentru că vorbește de Hristos pe tot cuprinsul ei; Scriptura este portretul lui Hristos.

Ceea ce iese în evidență odată cu venirea lui Mesia nu este doar aspectul că El a venit pentru a restabili chipul lui Adam celui pierdut, ci faptul că El a venit să adune întru Sine un nou popor ales, un popor al unui nou legământ care aduce mărturie despre apropierea de Potir, semnul legământului celui nou (Mc 16,16). În Noul Testament este prezentat mesajul noului legământ cu cea mai puternică convingere de către Apostoli și îndeosebi de Sfântul Apostol Pavel care le spune Efesenilor că ei au fost mântuiți prin legământul cel nou (Efes 2,8-9), lucru similar și în cazul corintenilor (1Cor 1,18) și în cazul romanilor (Rom 5,9).

Noul popor al lui Dumnezeu, poporul legământului celui nou, este caracterizat prin libertate și lumină spre deosebire de celelalte popoare care sunt caracterizate de necredință și de întuneric. Planul lui Dumnezeu din Noul Testament, extins spre toată creația, este ca voia Lui să se împlinească. Rugăciunea domnească conține un rezumat al acestui deziderat: „Vie împărăția Ta, facă-se voia Ta, precum în cer așa și pe pământ” (Mt 6,10) ceea ce înseamnă că rugăciunea este un apel la împlinirea făgăduințelor făcute acum și în vecii vecilor. Sfântul Apostol Petru mărturisește de altfel că: „Noi privim spre cele viitoare, spre un nou cer și un nou pământ” (2Ptr 3,13).

Obiectivele cercetării sunt următoarele:

- să aducem cunoștință asupra faptului că făgăduințele veterotestamentare duc la crearea unei teologii a promisiunii, atât de semnificativă pentru istoria mântuirii neamului omenesc;
- să oferim veridicitate premiselor teologice cu privire la legământ și la istoria acestuia care este concentrată în jurul reprezentării idealului de apropiere și redobândire a relației cu Dumnezeu;
- să argumentăm cât mai aproape de plenaritate pozițiile teologice cu privire la relația dintre făgăduință și legământ, relație conturată în zona întâlnirii sacrului cu profanul, a lui Dumnezeu cu omul cel căzut;
- să deschidem noi linii de interpretare cu privire la ascensiunea patriarhală din punctul de vedere al credinței mărturisite prin fapte și ascultare;
- să remarcăm poziții teologice iudaice și a celei creștine (ortodoxe, catolice, protestante) cu privire la „berit” (legământ) și la evidențierea prezenței acestuia după acceptarea făgăduinței;
- să observăm relațiile de forma tip-antitip existente în istoria prezentată de paginile Vechiului Testament, cu precădere în viața patriarhilor – toate aceste relații fiind rodul făgăduințelor și a mărturisirii dreptății prin fapte.

Am considerat această temă ca fiind providențială datorită vastelor sale extinderi spre toate cărțile Sfintei Scripturi, având accente antropologice care privesc spre Eshaton. Desigur că, până acum s-a scris mult și se va scrie și mai mult de acum înainte având în vedere dimensiunile pe care le are tema în domeniul cercetării teologice dar nu numai, însă am considerat de bun augur prezentarea unor referințe explicite în dezvoltarea temei făgăduinței, referințe pe care am încercat să le îmbrac într-o haină exegetică reprezentativă.

Unul dintre teologii spanioli (Jose Luis Sicre) care s-a dedicat asupra acestei teme, compară vastitatea subiectului cu un lac minunat de dimensiuni mari pe care privitorul îl are

înainte. Cititorul este îndemnat întâi să admire lacul în toată splendoarea lui și apoi să cerceteze detaliile cu privire la formarea lui geologică, dimensiuni, adâncime etc.

În dezvoltarea lucrării urmăresc ca în prima parte să dezvolt etimologic și teologic raportul dintre făgăduință și legământ. Să observ manifestările acestui raport în paginile Sfintei Scripturi și să surprind caracterul epectatic pe care acest raport îl inserează în viața omului. În acest sens, voi trata receptarea temei făgăduinței în Vechiul Testament și voi sesiza implicarea acestei teme în conturarea teologiei pauline și a descrierilor nou-testamentare în general.

În cea de-a doua parte a lucrării, păstrând un demers ascendent, voi încerca să obiectivizez fiecare făgăduință remarcabilă din paginile cărții Facerii. În acest scop voi prezenta din punct de vedere istoric biografia câtorva personaje (Noe, Avraam, Isaac, Iacov, Iosif) care s-au bucurat în chip deplin de făgăduințele lui Dumnezeu, cunoscând, mai mult sau mai puțin împlinirea acestora. Unii dintre cei menționați se bucură chiar de împlinirea făgăduințelor, garantare și plasarea lor în etern prin legăminte, dar toate aceste aspecte le voi pomeni la momentul potrivit.

La finele lucrării voi încerca să conturez tema acestei lucrări în sfera referinței conceptelor biblice. Consider că prin prezentarea unui tipar al făgăduințelor și al legămintelor din cartea Facerii voi putea creiona așa numita „temă a promisiunii”, temă pe care o voi puncta ca fiind prezentă și în paginile Noului Testament, împlinită în acestea, identificând totodată, semnificația acestei teme – ea fiind un lait-motiv scripturistic.

Bibliografia este în bună parte occidentală, cu centrare pe teologia spaniolă care s-a aplecat profund asupra acestei teme și a altora din Vechiul Testament. De altfel, cercetarea spaniolă este avansată și de referință în ceea ce privește temele majore ale Vechiului Testament. Cu toate că există o suficiență bibliografică în această zonă, am consultat și comentarii diferite cu privire la versetele pe care le-am pomenit de-a lungul lucrării și le-am considerat esențiale în descrierea temei făgăduinței; astfel că am avut în vedere colecții precum: WBC, Continental Commentary, NICOT, NAC, Handbook, JPS, ACSS etc..

Toate trimiterile de la notele de subsol evocă multitudinea teologilor occidentali care s-au aplecat asupra acestui subiect, iar originalitatea tezei constă tocmai în expunerea detaliilor pe care ei le-au remarcat cu privire la subiectul tratat. Fiecare teolog prezintă acest capitol dintr-un punct de vedere existențial, analitic, morfologico-sintactic, teologic; practic acest lucru face ca frumusețea subiectului tratat să fie mult mai evidentă. Am folosit diverse ediții ale Sfintei Scripturi, cărți și studii de specialitate din spațiul românesc, precum și lucrări compacte de orientare teologică: ghiduri bibliografice, colecții, dicționare. De asemenea, am folosit resurse iudaice, patristice, comentarii biblice, toate enumerate la sfârșitul lucrării și în notele de subsol.

Ca notă originală a lucrării, fiind stabilit în Spania de o bună bucată de vreme, am adus în atenția pregătirii acestei lucrări și câteva repere exegetice a unor teologi spanioli care descriu secvențele făgăduințelor din paginile Vechiului Testament. Astfel, nume precum: Jose Luis Sicre, J. Alberto Soggin, Antonio Rodriguez Carmona, Luis Alonso Schokel, Javier Pikaza, Felix Garcia Lopez, Francisco Varo și Elorza Jose Luis, dimpreună cu lucrările lor, constituie reperele latine pentru această temă a promisiunii, temă atât de importantă teologic.

Tema făgăduințelor și a împlinirilor este amplu dezbătută în literatura de specialitate spaniolă, ca de altfel multe din temele veterotestamentare. Unul dintre teologii moderni este **Jose Luis Sicre** care compară profunzimea textului cu admirarea unui lac și nu cu problema formării lui. El este unul dintre teologii moderni spanioli care intră direct în problemă, comparând acest lucru cu cele două opțiuni de a urca pe muntele Massad: la picior în zig-zag, cu osteneală și riscuri, sau cu telecabina în câteva minute, având apoi posibilitatea admirării peisajului. El invită adesea cititorul să coboare și să urce panta la picior, asemenea investigației biblice, care trebuie văzută în lumina celor care s-au dedicat acestui fapt de-a lungul anilor.

În ceea ce privește studiul nostru, teologul catolic citat, arată că: a) tema urmașilor se împlinește în Avraam într-o formă dramatică; b) destinul final țintește spre teologia eliberării; c) ne pune în legătură cu cele mai vechi tradiții, în legătură cu mișcarea spre pământul făgăduit și cu pericolele prin care a trecut poporul până să ajungă la el. Acesta arată că, de fapt, între cele două „blocuri” ale cărții Facerii (Fac 1-11; 12-48) există o legătură intrinsecă care este prezentată succint prin definirea personajului principal, Avraam, prezentat într-o lumină obscură. Acest personaj, Avraam, arată autorul, are să devină una din figurile centrale ale Vechiului Testament. Acest lucru nu este posibil datorită vreunui efort uman ci doar datorită harului lui Dumnezeu, dublat de o mare doză de ascultare și credință. Aici este secretul pentru care Avraam devine o figură „oecumene”.

Un teolog pionier în studiul despre făgăduințe și împlinirea lor este **Luis Alonso Schokel**, cel care formează o școală veterotestamentară cu ecouri largi în întreaga lume. Acesta demonstrează cum legământul este de fapt o promisiune unilaterală a lui Dumnezeu deși impune o conduită specială și un semn (circumciderea). Verbul accentuează inițiativa din partea lui Yahwe, ceea ce face ca Dumnezeu să fie prezentat în lumina Noului Testament adică un Dumnezeu al milei care plânge pentru moartea oamenilor (asemenea Mântuitorului care a plâns pentru Lazăr). Textele legământului au două formule: a) voi parafa legământul între mine și tine; b) menținerea pactului definitiv și irevocabil cu omul. În cazul Patriarhului Avraam, L.A. Schokel vine cu detaliul ca acesta este primul căruia Dumnezeu îi jură că-i va da o

posteritate (Fac 12,2) și o țară; acest jurământ este renovat mereu prin diverse acțiuni revelatoare ale lui Dumnezeu.

Un alt teolog popular în cadrul teologiei făgăduinței și împlinirii ei este **Xavier Pikaza**, fin cercetător al aspectelor semantice și morfologice ale textelor. Ideea de bază este aceea ca totul începe cu un imperativ „ieși” (Fac 12,1). El arată că prin acest imperativ Dumnezeu pune în mișcare istoria mântuirii. Aici este fundamentul progresului ulterior. Teologul folosește un cuvânt cheie ca să arate mișcarea lui Avraam spre Dumnezeul părinților săi: univers de revelare al dumnezeirii. Adică prin ascultarea de această voce a lui Dumnezeu, Avraam se lasă introdus în ambientul în care activează Dumnezeu, ambient care se face vizibil în cuvintele din versetele 2 și 3. Teologul analizează cele 5 tipuri de viitor din gramatica evreiască, toate fiind strâns legate de capacitatea patriarhului de a ieși din pământul său și a se dirija spre patria promisă (te voi converti, te voi binecuvânta, voi ridica, voi binecuvânta, voi blestema).

În viziunea lui J. Pikasa accentul cade pe ultima frază: „întru tine se vor binecuvânta toate neamurile pământului” (Fac 12,3). Așadar toate culminează în ultimul verset și acest fapt este remarcat datorită structurii gramaticale a limbii ebraice care face ca accentul să cadă pe ultimul verb. Ieșirea din pământul natal este doar începutul; înaintea acestui început nu există decât cuvântul divin. Liniile convergente duc la aceeași concluzie asemănătoare concluziilor celorlalți teologi: ascultarea și credința sunt premisele lucrării lui Dumnezeu asupra sa. Acesta pune în relief personalitatea lui Avraam și arată că el și urmașii săi sunt un mijloc prin care se transmite binecuvântarea lui Dumnezeu. Dacă primele 11 capitole ale Facerii sunt dominate de blestem (blestemul ajunge să domine cosmosul Fac 3,14); începând din capitolul 12 observăm o schimbare radicală: apare Avraam și binecuvântarea universală asupra întregului cosmos. Cu alte cuvinte, deși începând cu capitolul 12 se observă centrarea spre o anumită națiune (Israel), totuși binecuvântarea nu este rezervată doar poporului sfânt ci tuturor popoarelor pământului. Binecuvântarea promisă lui Avraam trebuie să se înțeleagă în lumina blestemului din capitolele precedente. Ca și răspuns la păcatul din grădina raiului, binecuvântarea lui Avraam este posibilitatea de a ajunge la o viață liberă și fericită. Viața umană se situează pe firul a două posibilități: blestemul și binecuvântarea.

Un aspect important subliniat de X. Pikaza constă în sublinierea faptului că promisiunile cu privire la patrie și urmași sunt relaționate astfel încât Dumnezeul lui Avraam și Isaac vine și se prezintă ca și Dumnezeul promisiunilor patriei și a unor numeroși urmași. În Fac 12,1-3 Dumnezeu promite lui Avraam cele două bunuri supreme: o familie și o patrie proprie. Promisiunea lui Dumnezeu apare în strânsă legătură cu un jurământ sfânt prin care Dumnezeu jură că fii săi vor fi moștenitorii pământului (Fac 15,13-15); făcându-se garantul existenței lor

(Fac 28,13). În acest context se extinde religia lui Israel ca și experiența unei promisiuni care menține deschisă speranța oamenilor până la sfârșitul veacurilor și dincolo de orice sfârșit care este un nou început. În ceea ce privește convertirea tuturor popoarelor, care ar fi ultima parte de promisiune împlinită, iudaismul crede că nu a sosit timpul ca celelalte popoare să se convertească; acest eveniment stă în puterea lui Dumnezeu.

Teologul Xavier Pickaza ajunge la concluzie că făgăduința lui Dumnezeu îmbracă în Vechiul Testament trei forme: a) jurământ; b) pact; și c) în cele din urmă milostenie care devine un lait-motiv nu doar în Noul Testament, ci și în Vechiul Testament; lait-motiv ce unește cele două testamente cu acest suprem atribut al lui Dumnezeu.

Un alt teolog important este **Felix Garcia Lopez** care în studiul său „Pentateuco” arată că promisiunile se filtrează ca și apa prin toate narațiunile patriarhale. El împarte promisiunile matematic în cinci direcții: a) Promisiunile unui fiu (Fac 15,4; 16,11; 17,16; 19,21; 18,10-14); b) Promisiunile unor urmași (Fac 12,2; 13,16; 15,5; 16,10; 17,2; 21,12-13; 22,16-18; 24,4-24; 28,14; 35,11; 46,3; 48,4); c) Promisiunea unei patrii (Fac 12,1-7; 13,14-15; 15,7; 13,16-18; 17,8; 24,7; 26,2-4; 28,13-15; 35,12; 48,4; 50,24); d) Promisiunea asistenței (Fac 26,3-24; 28,15; 31,3; 46,4; 48,21; 50,24); f) Promisiunea binecuvântării (Fac 12,2-3; 17,16-20; 22,17-18; 26,4.24; 28,14). Binecuvântarea îi acordă omului o putere asupra lumii, stabilitate și bunăstare. Binecuvântarea se concretizează în forma unei promisiuni care este pusă în „gura” lui Dumnezeu care promite iar omul se „compromite” adică își dă cuvântul înaintea Atotputernicului Dumnezeu.

Francisco Varo, este un alt teolog de rezonanță care comentează cartea Facerii într-o manieră spirituală asemeni Sfinților Părinți capadocieni. El începe studiul său prin afirmarea faptului că cele mai mari teme biblice își găsesc rădăcinile în această carte: Dumnezeu, lumea, omul, familia, fraternitatea, originea popoarelor, geografia, diversitatea limbilor, problema răului și a morții, păcatul, providența, munca, caritatea, iertarea. F. Varo pleacă de la premisa ca totul în cazul lui Avraam este incert și că această incertitudine îl învăluie pe Patriarh de-a lungul vieții sale. Acesta pune accent pe transmiterea orală a relatărilor din Facere, transmitere care a avut loc cu mult timp înaintea așezării lor în manuscrise. Alegerea gratuită de către Dumnezeu a poporului Israel este un aspect pe care autorul îl tratează amănunțit. Prin mijlocirea unei promisiuni are loc, facerea sau făurirea poporului lui Dumnezeu. Felul în care lucrează Dumnezeu este unul deosebit. Alege pe cine vrea pentru a-i face depozitari ai promisiunilor și instrumente ale lucrării Sale mântuitoare în favoarea poporului. Ceea ce Dumnezeu cere în schimb este o încredere deplină în acțiunile Sale. Toate privesc spre Noul

Testament în perspectiva teologului sus menționat și își găsesc plenitudinea în Iisus Hristos, Verbul Întrupat.

Elorza Jose Luis este alt teolog de renume datorită examinării relatărilor în cel mai pur stil omenesc. De altfel, el afirmă ca „Pentateuhul este profetic în sensul ca Dumnezeu ne vorbește în cel mai uman stil”. El susține înainte de toate o lectură existențială a Vechiului Testament, invocând două rațiuni în acest sens: ceea ce se relatează reprezintă elemente existențiale ale oamenilor și în al doilea rând au fost scrise din perspectiva existenței umane a omului credincios. Toate acestea arată valoarea testimonială, existențială, și interogativă a Vechiului Testament. Tratatul său vrea să arate ca istoria umana este o dramă și nu o tragedie care oferă o viziune sintetică asupra Vechiului Testament în cheia unei lecturi existențiale.

În concluzie observăm că alături de marii teologi ai Pentateuhului (Gerhard von Rad, M. Noth, J. L. Ska, Westermann, Bloom, Joel Baden, etc), cercetătorii spanioli au adus o contribuție însemnată la ceea ce putem numi capodoperă religioasă, literară, prin care Dumnezeu se revelează omului în cel mai simplu mod, un mod omenesc de care omul, dacă se lasă învăluit, primește daruri alese și este îmbrăcat cu putere de sus, fiind capabil să devină fiu al lui Dumnezeu, după har.

În istoria lui Israel dreptatea conducea spre făgăduințe, după un model destul de bine evidențiat la Noe și la patriarhi. Făgăduințele sunt recunoscute ca simboluri de unitate și contrare decăderii pe care a suferit-o omul odată cu pierderea stării primordiale. Am ales să vorbesc în cuprinsul lucrării mele despre aceste făgăduințe și modul în care ele au restabilit, atât cât se putea, relația dintre Dumnezeu și om. Toate făgăduințele converg în același punct – fie că vorbim de făgăduința oferită imediat după cădere (Fac 3,15), fie despre cele adresate lui Noe, iterări și reiterări (Fac 6,18; 9,8-11; 9,12-17), fie despre cele patriarhale (Fac 12,1-3; 15,7-21; 18,10-14; 26,2-5; etc) – iar punctul lor comun este făgăduința că Hristos va veni și va restructura firea umană, îl va re poziționa pe om în centrul creației cu deplinătatea potențialității de a fi după asemănare.

Făgăduințele se descriu, așa se poate observa pe întreg parcursul lucrării, în funcție de persoanele cărora le sunt adresate. Dumnezeu nu ezită să fie extrem de deschis doleanțelor umane și răspunde rugăciunilor celor ce caută făgăduințele cu înțelepciune și deplinătate. Cel mai concludent exemplu îl avem la Avraam care, în sinceritatea dorinței lui de a avea un urmaș, a primit de la Dumnezeu făgăduința, în mod repetate (Fac 12,1-3; 15,7-21; 18,10-14) că fiul pe care îl va avea va sta mărturie începutului manifestării planului de restructurare a lui Dumnezeu în lume, prin lume. Din acest considerent, al deplinătății făgăduințelor și a plinătății împlinirii

lor, am ales să creionez profilul unei tematici veterotestamentare pe care o consider eminamente vitală desfășurării planului divin.

În prima parte a lucrării am încercat să aduc în evidență relația dintre făgăduință și legământ, atât din punct de vedere etimologic, istoric, dar și biblic, condus fiind de nădejdea că un cadru referențial cât mai vast ar fi de bun-augur în explicare interdependenței dintre cele două concepte. Făgăduința este un concept transcendental, un concept care pornește odată cu omul, cu crearea lui și rămâne dimpreună cu acesta până la finele existenței sale. Legământul este, fie o imagine a făgăduinței, fie o necesitate a exprimării ei. Dumnezeu lucrează prin legăminte mai puțin decât o face prin făgăduințe, dar acest lucru nu înseamnă că, prin caracterele lor, unul predomină sau celălalt absentează, ci că aceste două concepte definesc relația omului căzut cu Dumnezeu. Din punct de vedere etimologic, pe parcursul primei părți a lucrării am putut observa că termenul ebraic, „berit”, este cel care definește prin plurivalența lui semantică, pe atât de bine făgăduință, pe cât legământul. Din această cauză, consider că, din punct de vedere terminologic am deschis o paletă largă de interpretări cu privire la relația dintre făgăduință și legământ și am concluzionat că oricât de mult am încerca să definim izolat aceste concepte, ele se pot apropia de înțelegerea voită de autorul textului scripturistic doar în situația în care sunt interpretate contextual și relaționar cu evenimente similare.

Pornind de la această realitate interpretativă am prezentat în raporturi de simetrie evenimente care cuprind cele mai importante făgăduințe veterotestamentare prezente în cartea Facerii. De la Noe, prin interpretarea rabinică și patristică am încercat să evidențiez un curs firesc al făgăduințelor, curs guvernat de aceleași principii din Fac 3, 15, ba chiar cele primordiale din Fac 1,28: „Creșteți și vă înmulțiți și umpleți pământul și-l supuneți”. Aceste directive date protopărinților se pare că au rămas într-o formă patologică, dacă o putem numi astfel, ca idealuri ale omului căzut. Ele au reprezentat nevoi pe care, în chip firesc, Dumnezeu le-a reconstruit și îmbrăcat în făgăduințe. În aceste prime trimiteri cu privire la făgăduință oferite de cartea Facerii am identificat primele principii de construire a unei teologii a promisiunii, un concept pe care l-am dezvoltat în ultimul capitol al lucrării mele, loc în care, pe substructuri tematice, am evidențiat receptarea făgăduințelor de către poporul ales și rostul creat în jurul acestora. Consider extrem de importantă această prezentare a restructurării ideatice a poporului ales pe fundamentul promisiunilor și prin prisma prezentării acestui concept consider că am deschis câteva linii de interpretare cu privire la Israelul conturat în jurul promisiunilor.

În jurul acestei idei de făgăduință, concertându-mi atenția pe reperele exegetice oferite de către colecțiile de comentarii, am reușit să creez un câmp lexical ușor identificabil în spațiul

biblic care să ofere înțelegere asupra temei promisiunii. Din acest punct de vedere, consider că lucrarea reprezintă un ghid al conexiunii cu Dumnezeu pe fondul făgăduințelor. Dacă, din punct de vedere istoric, făgăduințele nu reprezintă evenimente notabile, din punct de vedere teologic ele sunt vitale pentru a-l defini pe omul care se află în „grațiile lui Dumnezeu”. Acest lucru l-am considerat notabil și am adus în discuție faptul că Noe a fost socotit ca fiind drept și a dat mărturie prin viața lui despre aceasta abia în contextul în care s-a văzut supus planului lui Dumnezeu (Fac 6). Credința lui s-a aflat pe o pantă ascendentă, dar Noe era mai puțin conștient de valoarea pe care socotea că Dumnezeu o avea pentru el (Fac 6,9). În timp ce credința lui Noe a fost mărturisită de legământul făcut de Dumnezeu cu el, la Avraam vorbim de credință aflată în ascensiune, descriptivă pentru potențialitatea creării unui legământ, dar definitivă pentru obținerea acestuia doar în situația atingerii apogeei ei. Din acest motiv, Avraam a fost „construit” în jurul făgăduințelor (Fac 15; 16). Isaac, Iacov și Iosif sunt patriarhii pe care i-am amintit pe parcursul lucrării și am considerat că este de bun augur să construiesc conceptul de făgăduință pe baza umanității exprimate de aceștia. Pornind de la Noe și ajungând la Iosif am observat că există trei factori definatorii pentru receptarea unei făgăduințe: credința, cea pe care o să o observăm ca fiind guvernantă în rândul virtuților și a demersurilor de apropiere de Dumnezeu; dreptate, care a fost considerată a fi imperios necesară în manifestarea omului căzut; universalitatea sau deschiderea spre universal, pe care am considerat-o ca fiind o notă cheie în receptarea unei făgăduințe depline. Chiar dacă acești trei piloni sunt manifestați diferit la Noe și la fiecare dintre patriarhii amintiți, ei reprezintă condiții sine qua non pentru redobândirea stării primordiale.

Mai presus de toate acestea este Hristos, Cel spre care orice interpretare scripturistică tinde într-un anume fel. Dacă făgăduințele sunt reprezentate de pământ (Canaan) sau de prosperitate (avuție) acest fapt este datorat drumului de care Hristos are nevoie pentru receptarea lui în lume ca Mesia. Din acest motiv, finele lucrării mele încearcă să identifice și o perspectivă mesianică pe care, fără doar și poate, o manifestă fiecare dintre persoanele cu care Dumnezeu face legăminte și cărora le pune înaintea făgăduințe.

Bibliografia

Ediții ale Sfintei Scripturi

- *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, ed. Karl Elliger și Wilhelm Rudolph (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1987).
- *Biblia sau Sfânta Scriptură*, ediția Sfântului Sinod (București: EIBMO, 2015).
- *Biblia sau Sfânta Scriptură*, ediție jubiliară a Sfântului Sinod, (București: EIBMO, 2001).
- Bartolomeu Valeriu ANANIA, *Pentateuhul sau cele cinci cărți ale lui Moise* (Cluj-Napoca: Renașterea, 1996).
- Bartolomeu Valeriu ANANIA, *Pentateuhul* (București: IBMO, 1997).

Dicționare, concordanțe și enciclopedii biblice, manuale și ghiduri bibliografice

- ACADEMIA ROMÂNĂ, *Micul dicționar academic* (București: Ed. Univers Enciclopedic, 2010).
- BRWN, S., R. DRIVER and C. A. BRIGGS (eds.), *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament* (Oxford/ New York: Clarendon/ OUP, 1962).
- CHIRILĂ, Ioan et al., *Introducere în Vechiul Testament* (București: Basilica, 2018).
- LACOSTE, Jean Yves, *Diccionario Akal, Critico de Teologia* (Madrid: Akal, 2007).
- *Noul dicționar explicativ al limbii române* (București: Litera Internațional, 2002).
- PIKAZA, Xavier, *Diccionario de la Biblia* (Estella: Verbo divino, 2007).
- PIKAZA, Xavier, *Diccionario de las tres Religiones* (Estella: Verbo Divino, 2009).
- POUPARD, Paul, *Diccionario de las religiones* (Barcelona: Herder, 1987).

Resurse patristice

- BOETHIUS, „Scurtă expunere a credinței creștine,” în *PSB 72*, trad. David Popescu (București: IBMO, 1992).
- CALINIC BOTOSĂNEANUL, *Biblia în Filocalie. Antologie de texte biblice tâlcuite în filocalia românească*, (Iași; Ed. Mitropolia Moldovei și Bucovinei, 1995).
- CLEMENT ALEXANDRINUL, „Stromatele” în *PSB 5*, trad. Dumitru Fecioru (București: IBMO, 1982).
- FERICITUL AUGUSTIN, *De civitate Dei* (Salamanca: Ed. Sigueme, 2000).
- LOUTH, A. și M. CONTI, *Genesis 1-11*, în *Ancient Christian Commentary on Scripture OT 1* (Downers Grove: InterVarsity Press, 2001).

- ORIGEN, „Omilii la Facere”, în *PSB* 6, trad. Dumitru Fecioru (București: IBMO, 1981).
- ORIGEN, *Omilii și adnotări la Exod* (Iași: Polirom, 2006).
- SF. IOAN GURĂ DE AUR, „Omilii la Facere” în *PSB* 22, trad. de Dumitru Fecioru (București: IBMO, 1987).
- SF. IOAN GURĂ DE AUR, *Omilii la Facere*, în *PSB* 21, trad. de Dumitru Fecioru (București: IBMO, 1987).
- SF. MAXIM MĂRTURISITORUL, „Ambigua” în *PSB* 80, trad. Dumitru Stăniloae (București: IBMO, 1983).
- SHERIDAN, M., *Genesis 12-50, Ancient Christian Commentary on Scripture OT* (Downers Grove: InterVarsity Press, 2002).

Comentarii și teologii biblice

- BOVER, Jose M., *Teologia de San Pablo* (Madrid: Biblioteca de autores cristianos, 1963).
- BRUEGGEMANN, Walter, *Teologia del Antiguo Testamento* (Salamanca, Sigueme, 2007).
- *Comentario biblico latinoamericano. Antiguo Testamento* (Estella: Verbo Divino, 2005).
- CONROY, Charles, *1-2 Samuel, 1-2 Kings, with an Excursus on Davidic Dynasty and Holy City Zion. Old Testament Message 6* (Wilmington: Michael Glazier Inc., 1983).
- DE PURY, Albert, Thomas ROMER, *Genesis 12-36* (Bilbao: Ed. Descalee de Bouwer, 2008).
- DUMBRELL, William J., *Covenant and Creation: A Theology of Old Testament Covenants* (New York: Thomas Nelson, 1984).
- FARMER, William Reuben, *Comentario biblico Internacional* (Verbo Divino, 1999).
- GIGNILLIAT, Mark, *Paul and Isaiah's Servant: Paul's Theological Reading of Isaiah 40-66 in 2 Corinthians 5:14-6:10* (London: T&T Clark, 2007).
- HAMILTON, V.P., *The Book of Genesis. Chapters 1-17, The New International Commentary on the Old Testament 1* (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co, 1990).
- HAMILTON, V.P., *The Book of Genesis. Chapters 18-50,” The New International Commentary on the Old Testament 2* (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co, 1995).

- LEVORATTI, Armando J., *Comentario biblico latinoamericano*, vol. 1 (Pamplona: Verbo Divino, 2005).
- MATHEWS, K.A., Genesis 11:27-50:26, in *The New American Commentary 1B* (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2005).
- MATHEWS, K.A., *Genesis 1-11:26, The New American Commentary 1A* (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 1995).
- MAYES D. H. Andrew, „Deuteronomistic ideology and the theology of the Old Testament,” *JSOT* 82 (1999).
- *Nuevo comentario biblico san Geronimo* (Estella: Verbo Divino, 2005).
- PIKAZA, Xavier, *La Biblia y la teologia de la historia* (Madrid: Fax, 1980).
- REYBURN, W.D. și E.M. FRY, *A handbook on Genesis* (New York: United Bible Societies, 1997).
- SARNA, N.M., *Genesis*, in *The JPS Torah commentary* (Philadelphia: Jewish Publication Society, 1989).
- TORRALBA, Guillem, *El mensaje del Antiguo Testamento, Genesis texto y comentario* (Estella: Ed. Casa de la Biblia, 1990).
- UEHLINGER, Christoph, *Genesis 37-50. La novela de Jose* (Bilbao: Desclee de Brouwer, 2004).
- VARO, Francisco, *Genesis* (Madrid: Biblioteca de autores cristianos, 2016).
- VON RAD, Gerhard, *El Libro de Genesis* (Salamanca: Sigueme, 2008).
- VON RAD, Gerhard, *Teologia del Antiguo Testamento* (Salamanca: Sigueme, 1982).
- WENHAM, G.J., *Genesis 1-15*, in *Word Biblical Commentary 1* (Dallas: Word Incorporated., 2002).
- WENHAM, G.J., *Genesis 16-50*, in *Word Biblical Commentary 2* (Dallas: Word, Incorporated, 2002).
- WESTERMANN, C., *A Continental Commentary: Genesis 1-11* (Minneapolis: Fortress Press, 1994).
- WESTERMANN, C., *A Continental Commentary: Genesis 12-36* (Minneapolis: Fortress Press, 1995).
- WESTERMANN, C., *A Continental Commentary: Genesis 37-50* (Minneapolis: Fortress Press, 2002).
- WESTERMANN, Claus, *Genesis 12-50* (Estella, Ed. Verbo Divino, 2000).

Volume de specialitate

- ALBERTZ, Rainer, *Historia de la religion de Israel en tiempos del Antiguo Testamento* (Valladolid: Trota, 1999).
- BADEN, Joel S., *The promise to the Patriarch* (New York: Oxford University Press, 2013).
- CARMONA, Antonio Rodriguez, *La religion judia* (Madrid: Biblioteca de autores cristianos, 2002).
- CHIRILĂ, Ioan, *Fragmentarium exegetic filonian*, vol. 1 (Cluj-Napoca: Limes, 2002).
- DAUBE, David, *Studies in Biblical Law* (Cambridge: The University Press, 1947).
- ELORZA, Jose Luis, *Drama y Esperanza* (Estella: Verbo Divino, 2016).
- EMERTON, J.A. (ed.), *Studies in the Pentateuch* (Leiden: Brill, 1990).
- FALEY, Roland J., *Bonding with God: A Reflective Study of Biblical Covenant* (New York: Paulist, 1997).
- FRIES, Heinrich, *Concepto de promesa, conceptos fundamentales de la Torah* (Madrid: Cristiandad, 1967).
- GUTMANN, Joseph, *The Jewish Life Cycle* (Groningen: Institute of religious iconography, 1987).
- HARTMAN, David, *Maimonides, Torah and Philosophic Quest* (New York: Jewish Publication Society, 2010), 178.
- HERRENMAHL, Das, *Studien Zur Paulinischen Eucharistieauffassung* (Paul Neuenzeit, 1960).
- HOFTIJZER, Jan, *Die Verheissungen an die drei Erzvater* (Leiden: Brill, 1956).
- IBANEZ, Arana Andres, *La alianza de Yahweh con Israel: un tema maltratado, en Servidores del Evangelio* (Vitoria: Eset, 1993).
- JUSTO, Emilio J., *La salvacion, esbozo de soteriologia* (Salamanca: Sigueme, 2017).
- KUSCHEL, Karl, *Discordia en la casa de Avraam* (Estella: Verbo Divino, 1996).
- LOPEZ, Felix Garcia, *Pentateuco* (Estella: Verbo divino, 2003).
- LOPEZ, Garcia, *El decalogo*, (Estella: Verbo Divino, 1997).
- LOPEZ, Garcia, *La muerte de Moises, la sucesion de Josue y la esritura de la Torah (Dt.31-34)*, in ROMER, *The future of the deuteronomistic History* (Leuven: Peeters Publishers, 2000).
- LOPEZ, Rene A., *Old Testament Salvation, from what? Iglesia bautista las naciones* (Dallas: Journal of the Grace Evangelical Society, 2003).
- LUSK, David T., *God of the Covenant* (Bloomington: Booktango, 2013).

- MARCEL, Gabriel, *Homo Viator, Prolegomenos a na metafizica de la esperanza* (Salamanca: Sigueme, 2005).
- MCCLENNEY-SADLER, Madeline, *Recovering the Daughter's Nakedness: A Formal Analysis of Israelite Terminology and the Internal Logic of Leviticus 18* (London: Continuum, 2007).
- MOWINCKEL, Sigmund, *Le decalogue, Etudes de histoire et de philosophie religieuse* (Paris: Librairie Felix Alcan, 1927).
- MUNOZ, Miguel Peinado, *Abraham y el libro del Genesis* (Granada: Facultad de Teologia de Granada, 1996).
- NICCACCI, Alviero, *Divine promise to the fathers in the three monotheistic religions* (Jerusalim: Franciscan Printing Press, 1995).
- NOTH, Martin, *Estudios sobre el Antiguo Testamento* (Salamanca: Sigueme, 1985).
- *Old Testament Abstracts*, vol. 35 (Washington: Catholic Biblical Association of America, 2012).
- PIKAZA, Xabier, *El Evangelio de Marcos* (Clien: Verbo Divino, 2012).
- RAVASI, Gianfranco, *Guia espiritual del Antiguo Testamento* (Barcelona: Herder, 1994).
- RENAUD, Bernard L., *Alliance, un mystere de misericorde* (Paris: Cerf, 1998).
- RENAUD, Bernard, *La Alianza en el corazon de la Tora* (Navarra: Verbo Divino, 2009).
- RICO, Enrique Sanz Gimenez, *Senor, Roca mía, escucha mi voz* (Estella: Ed. Verbo Divino, 2014).
- RODELAS, Juan Miguel Diaz, *Pablo y la Ley* (Estella: Verbo Divino, 2000).
- RODELAS, Juan Miquel Diaz, *Introduccion a la Sagrada Escritura* (Valencia: Siquem, 2004).
- SANFORD, John A., *El hombre que lucho contra Dios. Aportaciones del Antiguo Testamento a la Psicologia de la individuacion* (Bilbao: Desclee de Brower, 2001).
- SCHOKEL, Luis Alonso, *Biblia del peregrino. Antiguo Testamento* (Pamplona: Verbo Divino, 1998).
- SCHOKEL, Luis Alonso, *Donde esta su hermano* (Estella: Verbo Divino, 1990).
- SICRE, Jose Luis, *Introduccion al Antiguo Testamento* (Estella: Verbo Divino, 2000).
- SKA, Jean Louis, *Abraham y sus huespedes. El patriarca y los creyentes en el Dios unico* (Estella: Verbo divino, 2004).
- SKA, Jean Louis, *El Pentateuco un filon inagotable* (Estella: Verbo Divino, 2013).
- SKA, Jean Louis, *Introduccion a la lectura del Pentateuco* (Estella: Verbo Divino, 2013).

- SKA, Jean Louis, *Los enemigos del pasado. Historia de Israel y relato biblico* (Estella: Verbo divino, 2003).
- STĂNILOAE, Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. 2 (București: EIBMBOR, 2003).
- *Teologia de san Irineo, Comentario al Libro „adversus haereses” III* (Madrid: Biblioteca de autores cristianos, 1989).
- TOFANĂ, Stelian, *Iisus Hristos Arhiereu Veșnic după Epistola către Evrei* (Cluj-Napoca: PUC, 1996).
- VAN SETERS, John, *Prologue to History: The Yahwist as Historian in Genesis* (Louisville: Westminster/John Knox Press, 1992).
- VARO, Francisco, *Moises y Elias hablan con Jesus* (Pamplona: Verbo Divino, 2016).
- VERMEYLEN, Jacques, *El Dios de la Promesa y el Dios de la alianza* (Santander: Sal Terae, 2013).
- VOGELS, Walter, *God’s Universal Covenant: A Biblical Study* (Ottawa: University of Ottawa Press, 1979).
- VON BALTHASAR, Hans U., *Spiritus Creator, Ensayos teologicos III* (Madrid: Ed. Cristiandad, 2004).
- VON BALTHASAR, Hans U., *Wer ist die Kirche?* (Einsiedeln: Johannes Verlag, 1999).
- VON RAD, G., *Estudios sobre el Antiguo Testamento* (Salamanca: Sigueme, 2008).
- VON RAD, Gerhard, *El problema morfogenetico del hexateuco* (Salamanca: Sigueme, 1976).
- VON SPEYR, Adrienne, *Dumnezeul Nemărginit* (Târgu Lăpuș: Galaxia Gutenberg, 2016).
- WEINFELD, M., *Deuteronomy and the Deuteronomic School* (Oxford: University Press, 1972).
- WELLHAUSEN, J., *Prolegomena to the History of Ancient Israel* (New York: Meridian, 1957).
- WENHAM, Gordon J., *Exploring the Old Testament: a guide to the Pentateuch* (InterVarsity Press, 2008).
- WENIN, Andre, *Abraham* (Estella: Verbo Divino, 2017).
- WENIN, Andre, *La historia de Jose* (Estella: Verbo Divino, 2006).
- WESTERMANN, C., *The way of the promise through the Old Testament*, în *The Old Testament and the Christian Faith: Atheological Discussion*, ed. B. W. Anderson, (New York: Harper & Row, 1963).

- WESTERMANN, Claus, *Arten der Erzählung in der Genesis* (München: 1964).
- WESTERMANN, Claus, *The Promises to the Fathers. Studies on the Patriarcal Narratives* (Philadelphia: Fortress Press, 1976).
- WILLIAMSON, Paul R., *Abraham, Israel an the nations* (Sheffield: Academic Press, 2000).
- WOLFF, Hans Walter, *Antropologia del Antiguo Testamento* (Salamanca: Sigueme, 2001).

Studii de specialitate

- PHILLIPS, Anthony, „Difficult Texts: The Sacrifice of Isaac – Genesis 22,” *Theology* 118.6 (2015).
- PREUSS, H. D., „... ich will mit dir sein!” *ZAW* 80 (1968).
- KLEIN, Ralph W., „Promise and Fulfillment,” in Darrell JODOK, *Covenantal Conversation – Christians in dialogue with Jews and Judaism* (Minneapolis: Fortress Press, 2008).
- MACCHI, Jean Daniel, Exodo, in *Introduccion al Antiguo Testamento* (Bilbao: Desclee de Browver, 2008).
- MASON, Steven D., „Another Flood? Genesis 9 and Isaiah’s Broken Eternal Covenant,” *Journal for the Study of the Old Testament* 32, 2 (2007).
- MCINTOSH, Mark A., „The Eastering of Jesus: Resurrection and the Witness of Christian Spirituality,” *The Downside Review* 112.386 (1994).
- MOULE, C.F.D., „Important and Influential Foreign Books: J. Jeremias’ The Parables of Jesus’ and ‘The Eucharistic Words of Jesus’,” *The Expository Times* 66.2 (1954).
- KRAUSE, Joachim J., „Tradition, History, and Our Story: Some Observations on Jacob and Esau in the Books of Obadiah and Malachi,” *Journal for the Study of the Old Testament* 32.4 (2008).
- CAMPBELL, Stephen D.i „The Surety of God’s Promises: A Theological Interpretation of Genesis 22,” *Biblical Theology Bulletin* 49.3 (2019).
- COATS, G. W., „I Will Be with You,” *LTQ* 7 (1972).
- DEKKER, Jaap, „The High and Lofty One Dwelling in the Heights and with His Servants: Intertextual Connections of Theological Significance between Isaiah 6, 53 and 57,” *JSOT* 41.4 (2017).
- WATTS, John D. W., „The Deuteronomic Theology,” *Review & Expositor* 74.3 (1977).

- WILSON, Gerald H., „The Prayer of Daniel 9: Reflection on Jeremiah 29,” *JSOT* 15.48 (1990).
- WOLFF, Hans Walter, „Das kerigma des Yahwisten,” *Evangelische Theologie* 24.2 (2014).
- WOOD, H.G.I., „Paul’s Certainties: VI. God’s Providential Care and Continual Help-Romans VIII. 28.” *The Expository Times* 69.10 (1958).
- SÖDING, Thomas, „Apokryphe Weihnachten? Ochs und Esel, Stall und Krippe, Jungfrau und Kind,” *Pastoralblatt* 57 (2005).
- TODORAN, Simion, „Taina Sfântului Botez după Noul Testament,” *Altarul Reîntregirii* 2 (2014).
- TORYOUGH, G. N., „The blessing Abraham: seeking an interpretive link between Genesis 12:1-3 and Galatians 3:13-16,” *Ilorin Journals of Religious Studie* 1 (2014).
- DORRAJ, Manochehr, „The Crisis of Modernity and Religious Revivalism: A Comparative Study of Islamic Fundamentalism, Jewish Fundamentalism and Liberation Theology,” *Social Compass* 46.2 (1999).
- DUKE, Rodney K., „Punishment or Restoration? Another Look at the Levites of Ezekiel 44.6-16,” *JSOT* 13.40 (1988).
- HARRISON, R.K., „Brook of Egypt,” *ISBE* 1 (2001).
- JONES, Peter Rhea, „Exegesis of Galatians 3 and 4,” *Review & Expositor* 69.4 (1972).
- NICKLE, Keith F., „Romans 7:7–25,” *Interpretation* 33.2 (1979).
- BAILEY, Raymond H., „Acts 17:16–34,” *Review & Expositor* 87.3 (1990).
- RUSH, A.C., „The First-Gospel. Genesis 3:15,” *Theological Studies*, 15 (1954).
- SONEK, Kris, „The Abraham Narratives in Genesis 12-25,” *Currents in Biblical Research* 17.2 (2019).